

К.К. Керимбаева* , А.Б. Бейсенбай , Ж.Қ. Өмірбекова
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail:¹ kamila.ke.2022@gmail.com ,² beisenbai_ab@enu.kz, ³ozhamila@inbox.ru)

**Қазақ және ағылшын шығармаларындағы байлық
концептісінің берілуі [вербалдануы]
(Ғ.Мүсірепов, М.Митчелл шығармаларының негізінде)**

Аңдатпа. Мақала қазақ ағылшын тілінде жазылған шығармалардағы бірбіріне туыстық жақындығы жоқ, туыстас емес халықтардың дүниетанымындағы байлық мәселесіне көзқарастарын қарастырады. Халықтың тілдік санасы дегеніміз халықтың дүниетанымының тіл түрінде, тілдік стереотиптерде бейнеленуі. Қазақ және ағылшын тілінде жазылған шығармаларды зерттеп, салыстыра отырып, біз тілдер туралы білімімізді кеңейтуге, екі мәдениет тарихының әдет-ғұрыптары мен деректерімен танысуға, халық даналығын түсінуге, жалпы адамзаттық адамгершілік құндылықтарға қосылуға мүмкіндік аламыз.

Мақала қазақ жазушысы Ғ.Мүсіреповтің «Ұлпан» романы мен американдық жазушы Маргарет Митчеллдің «Желмен ғайып болғандар» романындағы «Байлық» ұғымының вербалдану ерекшеліктерін қарастыруға арналған. Талданатын байлық ұғымды білдіретін лексикалық бірліктердің жиынтығы өзек, жақын периферия және алыс шеткі болып құрылымдалған.

Зерттелетін ұғым көбінесе материалдық құндылықтарды білдіретін тілдік бірліктермен түсіндіріледі. Романдағы концепцияның вербалдануын талдау англо-американдық менталитетте «Байлық» ұғымының мәні негізінен оның материалдық түсінігіне дейін төмендейді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Қазақ және ағылшын тілінде жазылған шығармаларды зерттеп, салыстыра отырып, біз тілдер туралы білімімізді кеңейтуге, екі мәдениет тарихының әдет-ғұрыптарымен, деректерімен танысуға, халық даналығын түсінуге, жалпы адамзаттық адамгершілік құндылықтарға қосылуға мүмкіндік аламыз.

Түйін сөздер: концепт, байлық, ұғым, дүниенің тілдік бейнесі, ұлттық мәдени компонент, менталитет, рухани байлық.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2024-149-4-78-87>

Түсті: 27.11.2024; Жөнделді: 02.12.2024; Мақұлданды: 19.12.2024; Онлайн қолжетімді: 28.12.2024

Кіріспе

«Ұғым» (ағылш. Concept) — объекттер туралы немесе абстракті ойлар, сенімдер және ережелер туралы санада жинақтап, топтастырып бейнеленген, мәлім тілдік атаумен/терминмен айтылатын мағына бөліктері болып, зерделі пікірлерді құраушы фундаменталды түсініктердің шоғырлы түйіні [2].

Қазіргі тіл білімінде «Ұғым» термині берік орныққан түсініктер қатарында. Концептуалды жүйе деген жалпы дүниенің бейнесін қалыптастыратын және адамның шындық пен дүние бейнесін қалай қабылдайтынын көрсетеді. Сонда «Ұғым» сөзінің анықтамасы-лингвистикалық және мәдени мәселелерді көрсететін дүние, өйткені ұғымдар «мәдени» субъектілердің өрнектері болып табылады. Ұғымның ерекше құндылығы - ұлттың танымдық сана-сезім мен мәдениеттің барлық белгілерін бейнелеп, жеткізуінде.

«Алтын/gold концептісінің лингвомәдени талдауы» мақаласына шолу жасасақ қазақ және ағылшын паремиологиясындағы *алтын/gold* концептісі лингвомәдени тұрғыдан терең талданған. Авторлар мақал-мәтелдерді әр халықтың құндылық бағдарларын қамтитын ықшам ұлттық мәдени мәтіндер ретінде қарастырып, олардың мәдени және танымдық ерекшеліктерін ашуда үлкен жұмыс атқарған.

Мақаланың негізгі артықшылығы – қазақ және ағылшын тілдеріндегі *алтын/gold* концептісін салыстырмалы түрде зерттеп, оның лингвокреативтілік, прагматикалық және лингвомәдени факторлар арқылы ерекшеленетінін анықтауы. Авторлар бұл концептіні сипаттайтын мәдени-танымдық бірліктерді талдап, екі ұлттың когнитивтік және мәдени болмысын ашуда үлкен жетістікке жеткен. Зерттеудің құндылығы алтын концептісінің ағылшын ұлттық болмысындағы орны мен қазақ мәдениетіндегі танымдық ерекшеліктерін лингвоконцептуалдық парадигма арқылы көрсетуінде жатыр. Авторлар бұл ұғымның мәдени және тілдік тұрғыдан қалыптасуы мен ұлттық дүниетанымды бейнелеудегі маңызын шебер жеткізген.

Дегенмен, мақаланың құрылымы мен мазмұны терең әрі жүйелі болғанымен, зерттеуді байыту үшін *алтын/gold* концептісінің тарихи-әлеуметтік қалыптасуына қатысты толықтырулар енгізуге және паремиялардан көбірек мысалдар келтіруге болар еді [1].

Тіл біліміндегі концепт теориясының дамуына ерекше үлес қосқан ғалымдар Ю.С.Степанов, Н.Д.Арутюнова, С.А.Асколдов, З.Д.Попова, И.А.Стернин, В.Н.Телия, В.И.Карасик, А.П.Бабушкин, сынды тұлғалардың лингвистикалық зерттеулеріне сүйендік [3].

Тілтанушы ғалым Ю.С.Степановтың пікірінше, концепт - “ұжымдық сананың кез келген дискретті мағыналық бірлігі. Демек, концепт ана тілінде сөйлеушінің жадында нақты және идеалды дүниенің пәнін бейнелейді. Ұғым сөзбен көрсетіледі және таңбаланады. Олай болмаған жағдайда, Тұжырымдаманы ең алдымен рухани-мәдени құбылыс ретінде анықтай отырып, өмір сүру мүмкін емес еді [4].

Бұл мақаланың негізгі әрі айқын мақсаты – талданып отырған еңбектердегі «байлық» ұғымының сөздік өрнектерін қарастыратын ағылшын және қазақ еңбектерінде кездесетін лексикалық бірліктердің бүкіл ауқымын анықтау. Сонымен бірге зерттелетін ұғымның лингвистикалық шарттарын ескеру, «байлық» ұғымы материалдық және рухани құндылықтарды білдіретін лексикалық бірліктер тұрғысынан, сала тұрғысынан алғанда, білдіру құралдарын құру сияқты міндеттерді тұжырымдау мен шешуді алдын ала анықтайды. Ол құндылықтар ой өзегін анықтау, жақын және алыс шеткі перифериялық құрылымдарды ескере отырып анықтауды көздейді [9].

Зерттеудің нысаны – қазақ және ағылшын шығармаларындағы байлық концептісінің берілуі.

Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысының мақсаты – қазақ-ағылшын тілінде жазылған екі шығармадағы байлық ұғымын қарастыру. Осы мақсатқа сай төмендегідей міндеттер қойылды:

- қазақ- ағылшын тілдерінде жазылған шығармаларды талдау;
- сол қоғам мен өз заманында алатын орнын анықтау.

Осы тақырыптарды жан-жақты қарастыруда бірнеше талдау әдістері негізге алынды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – талданған романдағы концептілерді өзекті ету тәсілдерінің бірі – вербализацияны пайдалану арқылы «Байлық» ұғымының айтылу ерекшеліктерін жан-жақты, егжей-тегжейлі қарастыру, сондай-ақ шығарма авторларының

дүниетанымында ұғым қандай орын алатынын анықтау. Ұсынылып отырған мақалада ағылшын тіліндегі талданған сөйлемдердің авторлық аудармасы беріледі.

Әдебиетке шолу

Тілге тиек етіліп отырған ұғымды актуалдандыру, белсенді етудегі маңызды формалардың бірі – вербализация, яғни оның тілдік безендірілуі. Вербализация ұғымы – дүниені сипаттайтын белгілерді дыбыстық белгілеу арқылы білдіру процесі. Н.Ф.Алефиренкоға сүйенсек, ұғымды вербализациялаудың ең көп тараған құралы ретінде сөзді, фразеологиялық тұтас бірлікті, сөз тіркесін, сөйлемнің блок-схемасын, тіпті мәтінді «егер ол қандай да бір ұғымның мәнін ашса» деп атап көрсетеді.

«Wealth» / «Байлық» ұғымы адам баласының танымдық санасындағы негізгі ұғымдарының бірі болып табылады, өйткені қоғамның пайда болуымен бірге материалдық құндылықтар мәселесі де өзекті мәселеге айналғаны белгілі. «Байлық» ұғымы экономика саласының құндылық әлемімен, оның негізгі қабақтарымен тығыз байланыста. Адам өмірінің кез келген саласы болмасын байлық құбылысымен тікелей немесе жанама байланысты. Талданып отырған ұғымның шығармаларда жасырын, астыртын берілуі оның күрделілігін анықтайды.

Зерттеу нәтижелері және талқылау

Зерттеу жұмысымыздағы қаралып отырған жұмыстардың бірі - «Желмен ғайып болғандар» шығармасы. Шығармада азамат соғысының қиын-қыстау кезеңі мен саяси биліктің күрт ауысуы туралы баяндалады. Байлық, материалдық әл-ауқат, ауқаттылық тақырыбы - шығарманың негізгі тақырыптарының бірі. Ал шығарма авторының суреттеуіне сүйенсек, романның басты кейіпкері Скарлетт О'Хара сол байлыққа, қоғамдағы байлар табына ұмтылушылардың бірі.

Американдық жазушы романындағы «Байлық» ұғымын білдіретін басты тірек сөз – материалдық әл-ауқаттың көзі ретіндегі ақша – «money/ақша» лексемасы. Мысалы: “*I’ve made me money and I can make a great family*”; «Мен ақша таптым, енді мен керемет отбасы құра аламын», яғни сол уақыттағы адамдардың түсінігі бойынша, сен бірінші ақша таппай, бас құрай алмайсың. Бұл жерде кез келген ұлт болсын, әлеуметтік жағдайың жайлы болуы үшін бірінші орында ақша тұратынын байқаймыз. Бұл дегеніміз-сананы тұрмыс билейтінінің айқын көрінісі.

Романдағы басты оқиғалардың бірі - Солтүстік және Оңтүстік Америка арасындағы соғыс оқиғасы. Шығарманың басты кейіпкері Скарлетт және оның жақын ортасындағы оқиғалар сипатталған алғашқы беттерінен-ақ Джорджияның ең бай және ықпалды тұрғындары екенін көреміз. Скарлеттің ата-анасының көп жылдық жұмысы және оның шыққан тегі кейіпкердің сол қоғам мен сол ортада ерекше орын алуына мүмкіндік береді. Кішкентай он алты жасар Скарлеттің басында екі әлем бірге өмір сүріп жатты [6].

Бір жағынан, оның айналасында байлық, гүлдену және құрмет, екінші жағынан, бүкіл әлем, мысалы: “*Scarlett O’Hara, with the County at her feet, a hundred slaves to do her bidding, the wealth of Tara like a wall behind her and doting parents anxious to grant any desire of her heart...*” деген жолдардан біз Скарлеттің ата-бабасынан бері иемденіп келе жатқан Тара плантациясы, таңнан қара кешке дейін жұмыс істейтін жүздеген құлдар, мақта алқаптары, Скарлеттің кез келген сұранысын қамтамасыз етуге дайын О'Хара отбасының иелігінде екенін көреміз. Жоғарыда көрсетілген мызғымас байлық, сән - салтанат ата- бабасынан бері келе жатқан иен байлық екеніне көз жеткіземіз.

Романда «ақша» лексемасынан басқа «Байлық» ұғымы көбінесе «gold/алтын, rich/ бай» сияқты лексикалық бірліктермен беріледі. Бұл ұғымдар романда талданатын концепцияның өзегін құрайды және «материалдық игіліктерге ие болу» мағынасын білдіреді. Мысалы: “*We need more gold and I am asking you for it*» «Бізге тағы да алтын керек, мен оны сенен сұрап отырмын», - деп жалғастырды дәрігер» осы мысалда «gold/ алтын» лексемасы «ақша» тілдік бірлігіне корреляциялануын көреміз [7].

«Rich/Бай» тілдік бірлікті Маргарет Митчелл өз романында О'Хара отбасының қоршаған ортасын, көршілері мен туыстарын сипаттау үшін қолданады, өйткені белгілі бір уақытқа дейін кейіпкердің бүкіл ортасы текті, гүлденген бай - бағландардан тұратын. Оны біз мына мысалдардан көрсек болады: *"These latter young men were as anxious to fight the Yankees, should war come, as were their richer neighbors..."* «Бұл айтылған жастар, егер соғыс басталса, бай көршілері сияқты янкилерге қарсы күресуге ынталы болды ...».

Маргарет Митчелл шығармасында «wealthy бай, ауқатты» тіл бірлігін жиі қолданатын келесі кейіпкер - Джеральд О'Хара. Роман кейіпкерлерінің тағдыры 1861 жылғы Азамат соғысы қарсаңынан бастап, 1873 жылғы белсенді қоғамдық-саяси қайта құру кезеңіне дейінгі он екі жылдық өмір жолын сипаттайды. Осы жылдар ішінде басты кейіпкерлердің өміріне көп өзгерістер еніп, тағдырлары түбегейлі өзгереді.

Осылайша, отағасы Джеральд О'Хара бұрынғы қорынан, материалдық байлығынан айырылып, бүгінде күнін зорға көріп, өлместің күнін көруге мәжбүр болады, мысалы: *"Gerald had changed from a wealthy man to a man who was wondering how he would feed his family and his ne- goes through the winter"*, «Джеральд ауқатты адамнан өз отбасын, құлдарын қалай асырап, тамақтандырамын деп ойлайтын адамға айналады».

Романда «Wealth» Байлық» ұғымы ақша, алтын, бай деген негізгі ұғымдар арқылы ғана емес, сондай-ақ контекстік мағынасы ұқсас лексемалар арқылы да өрнектеледі, олар өркендеу – «эл-ауқат», иелік ету – «иелену», мүлік – «мүлік», асылтас – «гауһар», доллар – «доллар», байлық – «мемлекет», зергерлік бұйымдар – «зергерлік бұйымдар», күміс – «күміс». Бұл лексемалар «Желмен ғайып болғандар» романындағы зерттелетін ұғымды білдіру құралдарының жақын периферия бөлігін құрайды. Мысалы: *"...he soon had undisputed possession of the field"*, «...көп ұзамай ол егістіктің даусыз иелігін алды»; немесе *"The man owned the property, and the woman managed it"* «Мүлікті ер адам иеленді, ал оны әйел адам басқарды» т.б.,

Ақшаның негізгі рөлі, оның әртүрлі көріністерінде (алтын, күміс, доллар, тиын, ақша) шығарманың басты кейіпкерлері үшін, олардың көмегімен таңдау еркіндігін сезінуге болады. Ақша қаржылық еркіндік пен эл-ауқаттың көзі болып табылады, мысалы: *"But Gerald had known poverty, and he could never learn to lose money with good humor or good grace"* жолдарында азуын айға бөлеген Джеральд кейіпкердің де кедейліктің ащы дәмін татқанын көреміз.

«Желмен ғайып болғандар» романындағы рухани байлық happiness – бақыт – «бақыт», даналық – «даналық», білім – «білім», мейірімділік – «мейірімділік», жанашырлық сияқты материалдық емес құндылықтарды білдіретін лексемалар арқылы жасалған. – «рақымдылық», мейірімділік – «мейірім», сенім – «сенім», сенімділік – «сенім, сенім».

Wisdom – Даналық феномені – «даналық» адамның танымдық әрекетімен байланысты. Даналық – ақыл-ой тұлғасы, адам өзін қоршаған дүние жайында білім алу арқылы да даналыққа ие болады.

Даналық wisdom ұғымы романда басты кейіпкер Скарлетт О'Хараның анасы – Эллин Робийар бейнесінен ерекше көрінеді. Яғни шығармада Скарлетт үшін анасы-қауіпсіздіктің, әділдіктің, нәзіктіктің, күш пен даналықтың бейнесі. Оны мына үзіндіден анық байқауға болады: *"Mother had always been just as she was, a pillar of strength, a fount of wisdom, the one person who knew the answers to everything"* «Ана деген- қашан және қандай да бір жағдай болмасын, қажыр мен қайраттың алтын діңгегі, даналықтың сарқылмас бұлағы, әр нәрсенің жауабын білетін дара жан».

Осы тұста өз ұлтымызға оралсақ, қазақта байлық тақырыбын қозғамаған ойшыл дана, күміскөмей әнші, суырып салма ақын, жазушы жоқтың қасы. Бұл тақырыпқа қатысты бай деректер ұлтымыздың халық тілінде, ауыз әдебиетінде, түрлі жазба әдебиетінде сақталған. Байлық пен кедейлік тақырыбын түркі деңгейінде алғаш көтергендердің бірі атақты шығыстанушы академик А.Н.Самойлович болған. Алайда ғалым оны субъектілік ұғым емес, қарама-қарсы лексикалық бірлік деп есептейді.

Енді қазақ шығармаларындағы байлық ұғымына жекелей тоқталу үшін, байлық мәселесі кеңінен көрініс тапқан Мүсірепов шығармаларын алсақ болады. Сондықтан да біз

жазушы шығармасындағы «байлық» тақырыбын концептуалдық тұрғыдан қарастырдық. Жалпы, «байлық» ұғымы - «байлық пен молшылық» әлеуметтік және ұлттық мәдени психологиялық түсініктерді білдіретін ұғым [3].

«Қазақ тілінің түсіндірме» сөздігінде «Байлық – қоғамға және жеке адамға қатысты материалдық игіліктер мен рухани құндылықтарды білдіретін ұғым» деген анықтама берілген [9].

Қазақ қоғамында қашан да «дәулет пен байлық» ұғымдарына диаметральді қарама-қарсы екі көзқарас қалыптасқан. Бірі – қазақ арасында бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі әрі теріс көзқарас. Бұл көзқарас бойынша бай – сансыз малдың иесі, атадан балаға мирас болып келе жатқан байлықтың мұрагері, дәстүрлі қазақ қоғамының ауқатты табының өкілі. Ал байлық дегеніміз – ауқатты, дәулетті үстем тап өкілдерінің қолында жиналған байлық, барлық, мүлік, қазына. Байлық пен билік бір-бірімен тікелей байланысты қаралған. Демек, байлық бар жерде билік бар. Сондықтан да «байлық» ұғымы билікке қатысты барлық лауазымдарды қамтиды.

Екіншісі – қазіргі әрі оң көзқарас. Бұл көзқарас бойынша, байлық пен кедейлік ұғымдарын тек оппозициялық тұрғыдан қарауға болмайды. Байлықты жасаушы – мал бағу шартына қарай, жайылымдық өмір салтын тапқан, ұжымдық еңбек пен көршілес кәсіпті ұйымдастырған, жеке шаруашылығын жүргізген, шабындықтың дамуына үлес қосқан ауқатты көшпенді болды. Қоғамдық процесте қазақ қоғамының экономикалық, саяси, мәдени, интеллектуалдық элитасы қалыптасты.

Қазақ халқының ұғымындағы байлық – тіршіліктің, тұрмыс құрып өмір сүрудің негізі. Бұл түйінді «Түстік өмірің болса, кештік мал жина»; «Бірінші байлық – денсаулық, екінші байлық – ақ жаулық, үшінші байлық – он саулық» сияқты мақалдар айғақтай түседі.

Ғ.Мүсірепов шығармаларында «байлық» концептілерін микроконцептілер арқылы айқындап көрдік.

Қаламы қарымды, шеберлігі шыңдалған ұлт жазушысы Ғ.Мүсіреповтің «Ұлпан» романынынан мысал келтірер болсақ: «Қазақ байлығы жылқысында. Қысқа қарай жылқы малын ықтасыны бар қара шұбарға жақын ұстамасаң, «Байлық бір жұттық, батыр бір оқтық» - кейде тақыр-таза жаяу да қаласың. Жаяу қалған адам несімен адам?... Несімен қазақ?... [6].

Келтірілген мысалда ұлт дүниетанымындағы жалпы байлық жайлы ақпаратта қазақтың доллары да, теңгесі де жылқы екенін келесі үзіндіде «Ұлпан» романындағы Есенейдің байлығынан аңғаруға болады: «Есенеі қазір қаптап-қапталдап, жер түгін тістелей жылжып келе жатқан байлығының алдында едәуір жерде, биіктеу жотаның қырқасында ат үстінде тұр. Көз жетпес көкжиекке дейін созылып-керіліп жатқан кең алқап шын-ақ мақтанғандай екен. Жота-жота қалың ормандар. Өзекті-шілікті, тұяқ тимеген қара отты кең шиыр. Ат шашасынан аз-ақ асатын алғашқы жауған ақша қар жердің шөбін әлі жасыра алмапты. Сондай жерге ертерек келіп ірге тепкеніне байдың көңілі тоятпағандай».

Ғ.Мүсірепов еңбегінде талданған когнитивтік ақпарат – қазақтың «қоғамдық» макротобында қамтылған «байлық-кедейлік» микротобы ұғымын қалыптастыратын және қолдайтын когнитивтік тілдік бірлік. Оларды байланыстыратын басты ұғым - «байлық» ұғымы. Бұл ұғымдардың құрамындағы тілдік бірліктер концепт құрамдас бөлігі ретінде жасалады. Оған жататын ақпараттық тілдік бірліктің бастапқы семантикалық концепциясы негізінде объект-образдың жалпы ұғымы арқылы қалыптасады.

Шығармада қазақ халқының байлығы жылқысында екендігі жайлы баяндалады. Халықтың әлеуметтік жағдайын мына мақал айқындай түседі: «Байлық бір – жұттық, батыр – бір оқтық». Қазақ байлығы иен далада жайылып жүрген жылқы малының санымен бағаланған, сол жылқымен өлшенген. Және де романда «Малым – жаным садағасы, жаным – арым садағасы» деп байлық пен рухани байлықтың бір-бірімен тығыз байланысып жатқанынан да көрініс береді.

Сонымен, сандық есептеулерге сүйене отырып, «Желмен ғайып болғандар» мен «Ұлпан» романындағы «Байлық» ұғымын объективтендіруші тілдік құралдардың жиынтығын былайша құрылымдауға болады:

- ақшаны білдіретін тірек сөзбен берілген тілдік бірлік (597 кездеседі) және алтын (108), бай (200) лексемалары;

- жақын периферия лексемалары арқылы берілген «доллар» (83), күміс (64), байлық (50), мүлік (70), тауар (50), бақыт (71), білім (60), мейірімділік (30), сенім (30);

- алыс шеткі тікелей және метафоралық мағынада тұқым қуалаушылық немесе атадан балаға мирас болып қалған (5) лексемамен, сондай-ақ даналық (20), жанашырлық (8), мейірімділік (18), сенімділік (20) сияқты материалдық емес құндылықтарды белгілейтін бірліктермен беріледі. «Байлық» ұғымы кейбір жағдайларда астарлы мағына беретін тұстары бар, айталық, алтын кенішімен, жайлаумен үйлесуі арқылы жүзеге асады.

Зерттеліп отырған ұғымды білдіру құралдарының алыс перифериясы ақша, қолма-қол сөздермен тіркесіп жасалған, мұндағы үстеу кейіпкер қасиетінің көлемін анықтайды. Жақсылық мөлшері қазына, молшылық лексемалары арқылы да анықталады. Талданып отырған романдағы алыс шеткі де жалақы, табыс, қаржы, тиын, тиын отау, қалым, салтанат сияқты материалдық байлықты білдіретін лексикалық бірліктерден құралған. Одан бөлек байлық, гауһар, иелік ету, өркендеу, сонымен қатар бай, гүлденген, сәнді, қазыналы сын есімдері алыс шеттегі (перифериядағы) тілдік құралдар роман авторларының байлық сияқты құбылысты жеке қабылдауын білдіреді [11].

Демек, зерттеліп отырған романдардағы берілген «Байлық» ұғымы 4 тақырыптық топтан (қабаттан) тұрады:

1) материалдық игіліктердің тақырыптық тобы келесі тілдік бірліктер арқылы ауызша айтылады: money, possession, gold, property, diamond, dollars, fortunes, jewelry, silver, wealthy, penny, coins, gold mine, earnings, wages, finances, salary, ақша, иелік, алтын, мүлік, гауһар, доллар, байлық, зергерлік бұйымдар, күміс, мирас, мұра, қазына, тиын, алтын кеніш, табыс, еңбекақы, тауар, қаржы, еңбекақы;

2) байлық мөлшері тобы, мөлшері (көлемі, саны) - «байлық мөлшері (саны)» plenty, treasury, profusion, молшылық, қазына, молшылық лексемалары арқылы беріледі;

3) тақырыптық топ байлық әсері (байлық әсері) – «байлық әсері» романда prosperity, flourishing, luxury, luxurious, prosperous, өркендеу, сән-салтанат, гүлдену сияқты лексикалық бірліктермен берілген;

4) рухани құндылықтар – «рухани құндылықтар» happiness, wisdom, knowledge, kindness, compassion, mercy, faith, confidence, бақыт, даналық, білім, мейірім, жанашырлық, мейірімділік, сенім, сенімділік тілдік бірліктерімен бейнеленеді.

Екі шығармада кездесетін байлық ұғымдарына қатысты талдау келтіретін болсақ төмендегі кестелерден анық көруге болады.

Кесте 1 – Байлық мәселелерінің шығармалардағы көрінісі:

Сөз/Фраза	Қолданылу жиілігі	Контекст	Қатысты кейіпкер/ оқиға
Wealth	15	Қоғамдық мәртебе, мұрагерлік	Scarlett, Tara
Rich	25	Қаржылық жағдай, статус	Scarlett, Ashley
Prosperous	8	Экономикалық жағдай	Tara, Southern plantation
Fortune	12	Мұра, байлықтың құндылығы	Scarlett's inheritance
Affluent	6	Байлық, жоғары қоғам	Charleston's elite
Lavish	7	Байлықтың көрсетуі	Scarlett's lifestyle

Ал Ғ.Мүсіреповтің шығармаларында байлықтың әртүрлі қырлары көрініс табады, олар адам мінезін, қоғамдағы орнын және әлеуметтік мәселелерді бейнелейді. Егер жазушының шығармаларынан байлыққа қатысты сөздерді статистикалық тұрғыда талдайтын болсақ, кесте төмендегідей болады:

Байлық категориясы	Мәтіндегі жиілік (саны)	Пайыздық үлесі (%)	Түсіндірме
Материалдық байлық	12	30%	Жер, мал, ақша және басқа да материалдық байлыққа қатысты көріністер.
Рухани байлық	18	45%	Ұлпанның моральдық қасиеттері, оның ішкі байлығы, адамдарға деген қамқорлығы.
Қоғамдық байлық	8	20%	Ұлпан мен Еснейдің ауылдағы беделі мен билігі, әлеуметтік жағдайлары.
Жеке байлық	2	5%	Ұлпанның өзіне тән ерекшеліктері мен жеке құндылықтары.

Жалпы жиынтық: Барлығы | 40 | 100% | Барлық байлық ұғымдарының жиынтық саны. Бұл статистикалық талдау мәтіндегі байлық ұғымдарының қандай деңгейде кездесетінін және әртүрлі көріністердің арасындағы салыстырмалы маңыздылығын көрсетеді. Мысалы, *Ұлпан* шығармасында рухани байлық материалдық байлықтан әлдеқайда көп кездеседі, бұл автордың байлық ұғымын қоғамның материалдық емес құндылықтары арқылы көрсетуіне байланысты болуы мүмкін.

Қорытынды

Негізгі ойды түйіндей келе, «Байлық» ұғымы көбінесе материалдық құндылықты білдіретін тілдік бірліктер тұрғысынан түсіндірілетініне көз жеткіздік. Белгілі бір адамға немесе жағдайға байланысты мағыналары бар лексемалар сирек кездеседі. Мұнда көріп отырғанымыздай, әрбір ұлттық мәдениет ұлттық менталитеттің нақты іс-әрекетінің нәтижесі болып табылады, себебі ұлттық мәдениет мен ұлттық менталитеттен бірін-бірі толықтыратын егіз ұғым, бірінсіз бір өмір сүрмейді. Осының барлығы жиі айтылып жүрген тілдің сөздік қорында көрініс табады. Біз байлықты болжамды сипаттауда екі тілдің ортақ тұстары бар екенін көрдік. Дегенмен, американдық және батыстық мәдениеттің басым сипаты - өмірдің рухани және моральдық жағына басымдық бергеннен гөрі, материалдық байлықтың басымдығына назар аударатыны көрінді. Ал рухани байлық адамның ішкі жан дүниесін, оның ішінде сұлулықты сүю, имандылық, білім, жанашырлық, сабырлық, мейірімділік, парасаттылық және басқа да жарқын қасиеттерді қамтиды.

Ағылшын тілі мәдениетінің өкілдері рационализммен, парасаттылықпен және прагматизммен сипатталады, бұл қасиеттердің барлығы Маргарет Митчеллдің романындағы басты кейіпкер Скарлетт О'Харада бейнеленеді. Талданған романның мысалынан көріп отырғанымыздай, американдық менталитетте «Байлық» ұғымының мәні ең алдымен оның материалдық түсінігіне дейін төмендейді. Ал керісінше ұлтымыздың жазушысы Ғ.Мүсіреповтің шығармаларынан көріп отырғанымыздай, қазақ дүниетанымында байлық бірінші әрі басты орында емес, демек қазақ халқының байлыққа деген көзқарасы, яғни дүниетанымы батыс мәдениетінен алшақ жатқанын байқаймыз.

Әдеби шығармалардағы өнердің әлемдік суреті әмбебаптық пен жеке тұлғаның өзара әрекетін көрсететін тілдің әлемдік суретінің нұсқасы болғандықтан, бұл байлық идеясы

англо-американдық ойлауға тән деген қорытынды жасауға болады. Британдық және американдық мәдениет әрқашан байлыққа құштарлықты ынталандырумен сипатталды. Сондықтан өндірілетін нәрсе - олардың сыртқы сән-салтанаты емес, мөлшері, салмағы және басқа да сипаттамаларына тоқталдық.

Ал Ғ.Мүсіреповтің «Ұлпан» шығармасында қазақ халқының байлығы жылқыда екені айтылғанымен, «Жылқы – бір жұттық» деп, қолдағы материалдық байлықпен бірге ұлт санасындағы басты байлық – рухани әрі бай дүниетанымды да бағалайтынын дәлелдедік.

Мүдделер қақтығысы

Мақалада мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі. А.Б.Бейсенбай – мақаланың тұжырымдамасына, мақала тақырыбына қатысты мақалаларды оқыды, мақаланың рәсімделуіне өз үлесін қосты. К.К.Керимбаева шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектерін зерделеп, мақаланың негізгі бөлігін жазды. Ж.Қ.Өмірбекова – мақала материалдарын саралап, талдау жасауға пайдалы деректер жинақтауға ат салысты.

Әдебиеттер тізімі

1. Yertay Zh.B., Tymbolova A.O., Taspolatov B. A linguistic-cultural analysis of the Altyn/ Gold Concept // International Journal of Society, Culture and Language. – 2023. – Volume 11, Issue 3. – P. 290-298. DOI: <https://doi.org/10.22034/ijsc.2023.2003941.3048>
2. Шахпуртова З.Х., Нуртазина М.Б. Лингвистикалық бинарлық қарама-қарсылықтары – әлемнің тілдік бейнесіндегі концептуализация тәсілі // Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Филология сериясы. – 2019. – №3 (128) – Б. 153-164. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2019-128-3-153-164>
3. Самойловч А.Н. Богатый и бедный в тюркских языках // Известия АНССР, отд. общес. наук. – 1936. – №4. – С.21-26.
4. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. – Москва: Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
5. Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow: Pearson Education Limited, 2000. – 1666 p.
6. Мүсірепов Ғ. Ұлпан романы. – Алматы: Жазушы, 1975. – 280 б.
7. Mitchell M. Gone with the Wind. – Moscow: Pan Books, 2016. – 546 p.
8. Hornby, A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Oxford: Oxford University Press, 1974. – 1080 p.
9. Жанұзақов Т. Қазақ тілінің сөздігі. – Алматы: Дайк Пресс, 1998. – 324 б.
10. Leontiev A.A. Linguistic consciousness and the image of the world. Language and consciousness: paradoxical rationality. – Moscow, 1993. – 16-21p.
11. Murphy M.L. Semantic relations and the lexicon: antonyms, synonyms and other semantic paradigms. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 274 p.

К.К. Kerimbayeva*, А.В. Beisenbai, Zh.K. Omirbekova
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Verbalisation of the concept of wealth in Kazakh and English novels (based on the novels of G. Musirepov, M. Mitchell)

Abstract. The article explores the perception of the concept of wealth in the worldviews of unrelated peoples, as reflected in works written in Kazakh and English. Linguistic consciousness represents the worldview of a people through language and linguistic stereotypes. By studying and

comparing Kazakh and English literature, we gain the opportunity to broaden our understanding of both languages, customs, and the history of the cultures, while also appreciating folk wisdom and universal moral values. The concept of wealth is explored through the works of Kazakh writer G. Musirepov's novel "Ulpan" and American author Margaret Mitchell's "Gone with the Wind." The lexical units representing the concept of wealth are structured into the core, near periphery, and far periphery. The concept is often defined by language units denoting material values. The analysis concludes that in the Anglo-American worldview, the concept of wealth is primarily associated with material aspects. Comparing the two literatures fosters mutual understanding and promotes the study of cultural values.

Keywords: concept, wealth, language picture of the world, national-cultural component, mentality, spiritual wealth.

К.К. Керимбаева*, А.Б. Бейсенбай, Ж.К. Омирбекова

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Передача концепта «богатство» в казахских и английских произведениях (по мотивам произведений Г. Мусрепова, М. Митчелла)

Аннотация. В статье рассматриваются особенности восприятия концепта «богатство» в мировоззрении разных народов, отраженные в произведениях, написанных на казахском и английском языках. Языковое сознание народа представляет его картину мира через язык и стереотипы. В работе анализируются два произведения: роман казахстанского писателя Г. Мусрепова «Улпан» и роман американской писательницы М. Митчелла «Унесенные ветром». Исследование направлено на выявление лексических единиц, которые вербализуют концепт «богатство», и их структурирование на ядро, ближнюю и дальнюю периферию. В процессе анализа отмечается, что в англо-американской ментальности концепт «богатство» в основном связан с материальными ценностями. Сравнение казахской и английской литературы позволяет расширить знания о языках, культурах и истории народов, а также понять народную мудрость и нравственные ценности. Исследование способствует более глубокому взаимопониманию между культурами и изучению их философских и моральных основ.

Ключевые слова: концепт, богатство, языковая картина мира, национально-культурный компонент, менталитет, духовное богатство.

References

1. Yertay Zh. B., Tymbolova A. O., Taspolatov B. Altyn/Gold kontseptisinin lingvistikalyk-madeni taldauy [A linguistic-cultural analysis of the Altyn/Gold Concept, International Journal of Society, Culture and Language, 11(3), 290-298 (2023). DOI: <https://doi.org/10.22034/ijsc.2023.2003941.3048> [in Kazakh]
2. Shatputova Z.Kh., Nurtazina M. B. Lingvistikalyk binarlyk karama-karsylyktary – alemnin tildik beinesindegi kontseptualizatsiya tasili [Linguistic Binary Oppositions As a Way of Conceptualization of Linguistic World View], Bulletin of L.N.Gumilyov Eurasian National University. Philology series, 3(128), 153-164 (2009). DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2019-128-3-153-164>. [in Kazakh]
3. Samoylovich A. N. Bogaty i bedny i v tyurkskikh yazykakh [The Rich and the Poor in Turkic Languages], Izvestiya Akademii Nauk SSSR. Otdelenie obshchestvennykh nauk [Proceedings of the USSR Academy of Sciences. Department of Social Sciences], No. 4, 21-26 (1936) [in Russian]
4. Stepanov Yu. S. Kontsepty. Tonkaya plenka tsivilizatsii [Concepts. A Thin Film of Civilization] (Yazyki slavyanskikh kultur, Moscow, 2007, 248 p.). [in Russian]
5. Longman Dictionary of Contemporary English (Pearson Education Limited, Harlow, 1666 (2000)
6. Musirepov G. Ulpan: Roman. [Ulpan: A Novel] (Zhazushy, Almaty, 1975, 280 p.). [in Kazakh]

7. Mitchell M. *Gone with the Wind* (Pan Books, Moscow, 2016. 546 p.).
8. Hornby A. S. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* (Oxford University Press, Oxford, 1974, 1080 p.).
9. Zhanuzakov T. *Kazakh tilinin sozdigi*. [Dictionary of Kazakh language] (Dyke Press, Almaty, 1998, 324 p.). [in Kazakh]
10. Leontiev A. A. *Lingvisticheskoye soznaniye i obraz mira* [Linguistic consciousness and the image of the world], *Voprosy Psikholingvistiki* [Journal of Psycholinguistics], 1(27), 16-21 (1993). [in Russian]
11. Murphy M. L. *Semanticheskie otnosheniya i leksika: antonimy, sinonimy i drugie semanticheskie paradigm* [Semantic relations and the lexicon: antonyms, synonyms and other semantic paradigms] (Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 274 p.). [in Russian].

Авторлар туралы мәлімет:

Керимбаева К.К. – хат-хабар үшін автор, PhD докторант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: kamila.ke.2022@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9353-720X.

Бейсенбай А.Б. - ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: beisenbai_ab@enu.kz, ORCID: 0000-0001-7785-650X.

Өмірбекова Ж.К. – ф.ғ.к., доцент м.а., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: ozhamila@inbox.ru, ORCID: 0000-0002-3162-0515.

Керимбаева К.К. – автор для корреспонденции, докторант PhD, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. E-mail: kamila.ke.2022@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9353-720X.

Бейсенбай А.Б. – к.ф.н., ассоц. профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан. E-mail: beisenbai_ab@enu.kz, ORCID: 0000-0001-7785-650X.

Омирбекова Ж.К. - к.ф.н., и.о.доцента, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан. E-mail: ozhamila@inbox.ru, ORCID: 0000-0002-3162-0515.

Kerimbayeva K.K. – corresponding author, PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: kamila.ke.2022@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9353-720X.

Beisenbai A.B. – Candidate of Philology, Associate Professor L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: beisenbai_ab@enu.kz, ORCID: 0000-0001-7785-650X.

Omirbekova Zh.K. – Candidate of Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: ozhamila@inbox.ru, ORCID: 0000-0002-3162-0515.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).